

Міністерство освіти і науки України
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
Інститут гуманітарної підготовки та державного управління
Кафедра публічного управління та адміністрування

Григорський Зеновій Михайлович

УДК 351+ 342.7:342.724

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

Шляхи забезпечення конституційних прав

та свобод людини і громадянина

Публічне управління та адміністрування

281 «Публічне управління та адміністрування»

_____ **З. М. Григорський**

Науковий керівник **Красій Марія Омелянівна, к.ю.н., доцент**

Допущено до захисту
Завідувач кафедри,
д.держ.упр., професор

_____ **І. П. Лопушинський**

Рецензент
Доцент кафедри ПУА,
к.ю.н., доцент

_____ **О. В. Білоцький**

Робота містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Івано-Франківськ - 2024

АНОТАЦІЯ

Григорський З.М. Шляхи забезпечення конституційних прав та свобод людини і громадянина. – Рукопис.

Магістерська робота за спеціальністю 281 – «Публічне управління та адміністрування». – Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. – Івано-Франківськ, 2024.

У дослідженні охарактеризовано шляхи забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні.

В роботі розкриті такі основні питання: теоретико-правові засади конституційних прав і свобод людини та громадянина; реалізація гарантій прав і свобод людини та громадянина в Україні; забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні: оптимізація шляхів забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що в сучасному світі ступінь реальності і гарантованості забезпечення прав і свобод особи є важливим показником досягнутого суспільством і державною рівня цивілізованості.

Ефективність системи конституційно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина залежить від рівня розвитку правових принципів і інститутів демократії, становища економіки, моральної атмосфери в суспільстві, рівня правової культури, а також способів розподілу життєвих благ.

Ключові слова: Конституція України, права та свободи, людина і громадянин, гарантії, конституційно-правовий механізм, Національна стратегія.

ANNOTATION

Hryhorsky Z.M. Ways of ensuring the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen. – Manuscript.

Master's degree in specialty 281 – «Public Administration». – Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas. – Ivano-Frankivsk, 2024.

The research describes the ways of ensuring the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen in Ukraine.

The following main questions are revealed in the work: theoretical and legal foundations of the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen; implementation of guarantees of human and citizen rights and freedoms in Ukraine; ensuring the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen in Ukraine: optimization of ways to ensure the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen.

The relevance of the study is determined by the fact that in the modern world the degree of reality and guarantee of ensuring the rights and freedoms of the individual is an important indicator of the level of civilization achieved by society and the state.

The effectiveness of the system of constitutional and legal guarantees of human and citizen rights and freedoms depends on the level of development of legal principles and institutions of democracy, the state of the economy, the moral atmosphere in society, the level of legal culture, as well as the methods of distribution of life's benefits.

Keywords: Constitution of Ukraine, the rights and freedoms of man and citizen, guarantees, constitutional and legal framework NSS.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА	8
1.1 Права і свободи людини та громадянина в їх історичному розвитку	8
1.2 Сутність гарантій прав і свобод людини та громадянина	13
РОЗДІЛ 2	
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ	22
2.1 Конституційно-правовий механізм гарантування прав і свобод людини та громадянина в Україні	22
2.2 Права і свободи людини та громадянина в умовах дії режиму воєнного стану	32
РОЗДІЛ 3	
ОПТИМІЗАЦІЯ ШЛЯХІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ	37
3.1 Посилення ролі органів державного управління у забезпеченні конституційних прав і свобод в контексті європейських традицій публічного управління	37
3.2 Інститут конституційної скарги в системі захисту прав та свобод людини і громадянина	42
ВИСНОВКИ	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	56

ВСТУП

Актуальність теми. Нині дотримання конституційних прав і свобод людини та громадянина є пріоритетним завданням держави в правовому полі. Виконання цього завдання без будь-яких застережень вважається одним із ключових показників демократичності та правової природи держави.

Однак міжнародна практика свідчить, що в окремих випадках допускається тимчасове обмеження цих прав і свобод. Зазвичай це стосується введення воєнного стану, надзвичайних ситуацій (епідемій, епізоотій, природних катастроф, таких як пожежі чи повені).

Разом із цим сучасні суспільні виклики породжують нетипові обставини, які змушують державу запроваджувати обмеження прав людини. До таких ситуацій належать політичні перевороти, масові заворушення, терористичні акти та інші суспільно небезпечні дії, що становлять загрозу державній безпеці, громадському порядку або життю і здоров'ю громадян. Водночас подібні ситуації мають казуальний характер, а міжнародна правова доктрина ще не виробила єдиних підходів до їх вирішення. Через це держави змушені самостійно реагувати на такі виклики в межах власного правового поля та на основі національного політичного консенсусу.

Теоретичні та методологічні основи обмеження конституційних прав і свобод були розроблені в роботах провідних українських вчених-конституціоналістів, зокрема О. В. Батанова, Ю. Г. Барабаша, С. П. Головатого, М. І. Козюбри, В. П. Колісника, А. М. Колодія, А. Р. Крусяна, В. В. Ладиченка, О. В. Марцеляка, Н. М. Оніщенко, М. П. Орзіха, Н. М. Пархоменка, В. Ф. Погорілка, П. М. Рабіновича, М. В. Савчина, В. Ф. Сіренка, О. В. Скрипнюка, В. Я. Тація, Ю. М. Тодики, О. Ф. Фрицького, В. М. Шаповала, Ю. С. Шемшученка, О. І. Ющика та інших.

Обґрунтування вибору теми дослідження. Актуальність обраної теми підтверджується тим, що в Україні зазначений комплекс питань ще не зазнав

системного дослідження. В умовах повномасштабної війни особливого значення набуває аналіз впливу таких дій на конституційні права і свободи громадян. Це зумовлено необхідністю приведення антитерористичного законодавства у відповідність до норм Конституції України, а також вдосконаленням механізмів захисту конституційних прав і свобод у сучасних умовах.

Мета та завдання дослідження. Метою магістерської роботи є всебічний аналіз стану дотримання конституційних прав і свобод у сучасних умовах, а також розробка рекомендацій для вдосконалення національного законодавства, яке забезпечує гарантії цих прав і свобод у загальній правовій системі держави.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких ключових завдань:

- охарактеризувати права і свободи людини та громадянина в історичній перспективі;
- дослідити сутність гарантій конституційних прав і свобод людини та громадянина;
- проаналізувати конституційно-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні;
- визначити особливості реалізації прав і свобод людини та громадянина під час дії режиму воєнного стану;
- розкрити роль органів державного управління у забезпеченні конституційних прав і свобод з урахуванням європейських традицій публічного управління;
- дослідити сутність інституту конституційної скарги як елементу системи захисту прав і свобод людини та громадянина.

Об'єктом дослідження виступають правові відносини, що виникають у процесі забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Предметом дослідження є конституційно-правові гарантії прав і свобод людини та громадянина в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення достовірних результатів застосовано загальнонаукові та спеціальні методи пізнання об'єктивної реальності, засновані на діалектичному підході до аналізу об'єкта. Зокрема, використовувалися такі методи: історико-правовий, логіко-семантичний, формально-логічний, системно-структурний, порівняльно-правовий та інші наукові підходи.

Новизна отриманих результатів полягає у комплексному аналізі механізмів забезпечення прав і свобод людини та громадянина крізь призму конституційного права. Вона проявляється як у підході до дослідження обраної проблематики, так і в запропонованих автором рішеннях щодо теоретичних і практичних питань.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення і висновки можуть слугувати основою для подальших досліджень з питань забезпечення конституційних прав і свобод в умовах війни. Рекомендації та висновки роботи можуть бути використані для вдосконалення практики застосування законодавства щодо захисту конституційних прав у періоди вимушеного обмеження свобод під час дії воєнного стану.

Опис структури роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг магістерської роботи становить 62 сторінки, із яких 55 сторінок – основний текст. Список використаних джерел містить 60 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

1.1 Права і свободи людини та громадянина в їх історичному розвитку

Вивчення теорії та історії прав людини є важливим і актуальним питанням для сучасної української юридичної науки. Однією з ключових ознак правової держави є закріплення невід'ємних прав людини та їх визнання найвищою цінністю на рівні Конституції. Відповідно до статті 3 Конституції України, людина та її права і свободи є найвищою соціальною цінністю, а їх утвердження та захист – головним обов'язком держави. Проте останнім часом в Україні спостерігаються тенденції, які загрожують реальному становищу людини в суспільстві та її правовій і соціальній захищеності. Це підкреслює необхідність всебічного дослідження проблем прав людини як основи демократичного розвитку держави¹.

Формування уявлень про права людини бере свій початок із найдавніших часів. Перші письмові згадки містяться в Біблії, де людина визнається найціннішим творінням Бога, а її життя – недоторканим. Ідеї рівності та справедливості, закріплені у Біблії, перегукуються з положеннями Загальної декларації прав людини. Концепція прав людини почала зароджуватися ще в VI–V століттях до н. е. у працях давньогрецьких мислителів, таких як Сократ, Платон і Арістотель, які заклали основи вчення про природні права та справедливість^{2 3}.

---

¹ Чернеженко О.М. Права і свободи людини в їх історичному розвитку / О.М. Чернеженко // Права та свободи людини в контексті модернізації Конституції України / За заг. ред. проф. В.В. Коваленка; матеріали науково-практичної інтернет-конференції ННІЗН НАВС (м. Київ, 23 січня 2014 р.). – К. : Видавництво Ліра-К, 2014. – С. 49.

² Скаун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / Пер. з рос. / О.Ф. Скаун. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.

³ Тимченко Л.Д. Міжнародне право : навч. посіб. для дистанційного навчання / Л.Д. Тимченко. – К. : Університет «Україна», 2007. – 224 с.

Першим важливим законодавчим актом, що закріпив ідеї прав людини, стала Велика хартія вольностей 1215 року, прийнята в Англії. Вона обмежувала свавілля влади та заклала основи концепції прав людини у світовій правовій думці. Пізніше, у 1628 році, Англійська петиція про права уточнила положення про недопустимість арешту без законних підстав і позасудових репресій. Важливу роль відіграв і Хабеас Корпус Акт 1679 року, що встановив процедурні гарантії особистої свободи⁴.

Юридичну основу конституційної парламентської монархії заклали Білль про права 1689 року, який гарантував свободу слова та суджень у парламенті. Подальшого розвитку ідеї прав людини отримали в Декларації незалежності США (1776 р.) та Декларації прав людини і громадянина, прийнятій у Франції 1789 року, що проголосила рівність усіх перед законом і визнала народ єдиним джерелом влади.⁵

Сучасне розуміння прав людини сформувалося у XVII–XVIII століттях завдяки працям Локка, Монтеск'є, Руссо, Канта та інших. Після Першої світової війни правове закріплення концепції прав людини стало об'єктом міжнародного права. У 1948 році ООН прийняла Загальну декларацію прав людини, що закріпила основні громадянські, політичні, соціальні та культурні права на міжнародному рівні⁶.

У XXI столітті спостерігається подальше розширення спектра прав людини, що включає екологічні, інформаційні права, а також нові особисті права, як-от право на евтаназію чи участь у медичних експериментах. Європейські держави також приділяють більше уваги колективним правам національних меншин, бездержавних народів, дітей та людей з інвалідністю.

---

⁴ Чернеженко О.М. Права і свободи людини в їх історичному розвитку / О.М. Чернеженко // Права та свободи людини в контексті модернізації Конституції України / За заг. ред. проф. В.В. Коваленка; матеріали науково-практичної інтернет-конференції ННІЗН НАВС (м. Київ, 23 січня 2014 р.). – К. : Видавництво Ліра-К, 2014. – С. 50.

⁵ Скаун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / Пер. з рос. / О.Ф. Скаун. – Харків : Консум, 2001. – С. 43.

⁶ Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. – Харків : Право, 2011. – С. 76.

Активна боротьба за права в Україні розпочалася ще в XVI–XVII століттях. Її результати були закріплені в міжнародних договорах, гетьманських універсалах і звичаєвому праві. До цього періоду належать перші конституційні документи, зокрема Литовський статут 1529 року, який містив конституційні норми та гарантував територіальні привілеї. Його дія поширювалася на територію України аж до середини XIX століття. Науковці вважають, що статті договорів між гетьманами та царським урядом можна розглядати як міжнародно-правові угоди або навіть перші конституції, які визначали права народів⁷.

Подібні документи підписувалися й у другій половині XVII століття: Березневі статті (1654 р.), Переяславські статті (1659 р.), Батуринські статті (1663 р.), Московські статті (1665 р.). Всі вони декларували захист вольностей, прав та привілеїв українського козацтва і шляхти, а також окремі станові права для духовенства і міщан. Незважаючи на ці угоди, в Україні продовжували діяти закони Гетьманщини, козацький суд і Магдебурзьке право, засновані на нормах Литовського статуту. Ці правові акти належно забезпечували економічні інтереси та автономістські прагнення козацтва і шляхти.

Конституція Пилипа Орлика 1710 року вважається вершиною козацької конституційної думки. Вона регулювала широкий спектр прав і свобод, охоплюючи захист особистої недоторканності не лише гетьмана, а й ченців, священників, вдів, козаків і урядовців. Документ закріплював права на особисту власність, звільнення від податків для козацьких вдів і сиріт, а також право на вільні вибори козацької старшини.

Хоча Конституція Орлика так і не набула чинності, вона стала важливим орієнтиром розвитку української правової думки. Наприкінці XVII–XVIII століть автономію українських земель було обмежено і ліквідовано, соціальна структура зазнала значних змін. Водночас відбувалася

---

⁷ Дацюк Т.К. Роль державотворення в утвердженні прав та свобод громадян в Україні / Т.К. Дацюк, О.М. Крамаренко, О.М. Ткаченко // Академічні візії. – Випуск 22/2023. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8221006>

реституція земель і процес деетнізації населення. У цей період права людини в сучасному розумінні не розглядалися, залишаючись переважно привілеями окремих груп і класів.

Правова система в Україні почала формуватися в ХІХ столітті. Конституції українських земель довгий час не мали чіткого визначення через особливості держав, до складу яких вони входили, і специфіку їхнього розвитку в межах імперій. Однак австро-угорська конституція ХІХ століття містила досить широкий перелік прав людини. На думку Т. К. Дацюка, це робило австро-угорську правову систему демократичнішою, ніж у Російській імперії, хоча вона залишалася формалізованою⁸.

Наступним важливим етапом став період визвольних змагань (1917–1922). За цей п'ятирічний період було видано низку конституційних документів, які окреслювали різні підходи до розвитку держави і закріплювали права людини. До них належать Універсали Центральної Ради, Конституція Української Народної Республіки (УНР) 1918 року, Закон про тимчасовий державний устрій України (29 квітня 1918 року), а також проекти Основного Закону і Конституції Української Держави 1918 року.

Перший Універсал Центральної Ради проголосив право громадян на участь у політичному житті, включно з правом обирати й бути обраними, а також гарантії вільних виборів і рівності перед законом. У Третьому Універсалі були проголошені права на працю і трудову власність, скасування смертної кари, створення справедливих судів, а також забезпечення поваги до людської честі й гідності. Документ гарантував свободу слова, преси, релігії, зборів і профспілок, недоторканність особи та сім'ї, а також право використовувати рідну мову в офіційних відносинах.

Ці права знайшли своє закріплення в Четвертому Універсалі та в Конституції УНР від 29 квітня 1918 року, яка визначала народ носієм

---

⁸ Дацюк Т.К. Роль державотворення в утвердженні прав та свобод громадян в Україні / Т.К. Дацюк, О.М. Крамаренко, О.М. Ткаченко // Академічні візії. – Випуск 22/2023. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8221006>

суверенітету і проголошувала мету держави – забезпечення прав, свобод, добробуту та культури народу.

У радянський період права людини в конституціях залишалися здебільшого декларативними. Хоча вони були теоретично розвинутими, практичне застосування прав залишалось обмеженим⁹.

Важливий крок до визнання прав людини в Україні було зроблено у 1990 році із прийняттям Декларації про державний суверенітет. У ній зазначалося, що громадянам гарантуються права і свободи відповідно до Конституції УРСР та міжнародного права.

24 серпня 1991 року Закон про проголошення незалежності України ознаменував нову епоху, розширивши зміст і значення прав і свобод громадян. Перші законодавчі акти незалежної України заклали правові основи для захисту прав людини та створення ефективних механізмів їх реалізації, підтверджуючи пріоритет прав і свобод у державній політиці.

Вступ України до Ради Європи 9 листопада 1995 року суттєво вплинув на розвиток прав людини, а також прав і свобод громадян. Україна підписала низку європейських багатосторонніх договорів у цій сфері та взяла на себе зобов'язання щодо впровадження їхніх положень у національне законодавство. Цей крок також стимулював розробку та ухвалення Конституції як основного закону нової демократичної держави. Конституція України 1996 року відповідає сучасним принципам конституціоналізму, визнаючи людину, її життя, гідність, честь, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Основною метою діяльності влади є забезпечення прав і свобод громадян, а держава несе відповідальність перед народом за свої дії.

Відповідно до цієї концепції, другий розділ Конституції України присвячений правам, свободам і обов'язкам людини та громадянина. Він є одним із найважливіших і охоплює близько третини статей Конституції.

---

⁹ Дацюк Т.К. Роль державотворення в утвердженні прав та свобод громадян в Україні / Т.К. Дацюк, О.М. Крамаренко, О.М. Ткаченко // Академічні візії. – Випуск 22/2023. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8221006>

Чинна Конституція містить ключові положення міжнародних документів із прав людини, включно із Загальною декларацією прав людини, Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Міжнародним пактом про економічні, соціальні й культурні права. Ці документи є визначними гуманітарними здобутками ХХ століття та важливими мірилом людської гідності.

Конституція України 1996 року вперше впровадила системний підхід до прав і свобод у всіх ключових сферах – цивільних, політичних, економічних, соціальних і культурних.

Таким чином, проголосивши себе правовою державою, Україна зробила важливий крок на шляху до утвердження правової державності, де права і свободи людини є основою законодавства і державної політики. Проте система захисту прав людини в Україні залишається недостатньо ефективною. Декларуючи економічні та соціальні права, держава часто не має фінансових ресурсів для їх забезпечення. Додатковими перешкодами є правовий нігілізм, недостатній рівень поваги до законів та низька кваліфікація частини політичних діячів, що уповільнює впровадження конституційних норм на практиці.

1.2 Сутність гарантій прав і свобод людини та громадянина

Конституцією України у статті 3 визначається, що людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою цінністю, а права та свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави¹⁰. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є основним обов'язком держави. Держава не володіє абсолютною владою над особою, а основоположні права і свободи визначають межі та характер їх взаємодії. Людина, її життя, права і свободи є

---

¹⁰ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254/96-vp/page>

універсальним критерієм оцінки ефективності функціонування будь-якої сучасної держави.

Події останніх років в Україні підтверджують важливість всебічного захисту прав і свобод людини, закріплених Конституцією, а також необхідність протидії правовому нігілізму у правозахисній та правоохоронній сферах. Поважання громадянами власних прав і прав інших людей як найвищої соціальної цінності є важливою умовою подолання кризи в країні. Конституційні права, свободи та гарантії їх реалізації слугують фундаментом для подальшого розвитку державності, правотворення, утвердження демократії, верховенства права та зміцнення міжнародного авторитету України.

Сукупність конституційних прав, свобод і обов'язків, що визначають статус громадянина України в суспільстві та державі, утворює єдину систему. Ці права і обов'язки різняться за своїм характером і змістом, але всі вони відображають основні взаємовідносини між державою та її громадянами, формуючи нерозривне ціле. Кожне право і кожний обов'язок слід розглядати не лише окремо, а й у контексті загальної системи основних прав, свобод і обов'язків¹¹.

Декларовані, але фактично не забезпечені державою конституційні права і свободи людини стають лише формальністю, позбавленою реального значення. Це призводить до зростання соціальної напруженості та радикалізації суспільства, яке намагається захистити свої законні інтереси. Соціальні протести, що дедалі частіше відбуваються в різних країнах, включаючи держави Європейського Союзу, нерідко породжуються боротьбою проти корупції, безробіття та злиднів. Однак такі рухи можуть супроводжуватися порушеннями прав інших людей, коли вони переростають у немирні зібрання, що становлять загрозу життю, здоров'ю та громадському порядку.

---

¹¹ Пустовіт Ж.М. Поняття системи прав і свобод людини та громадянина в Україні / Ж.М. Пустовіт // Права та свободи людини в контексті модернізації Конституції України / За заг. ред. проф. В.В. Коваленка; матеріали науково-практичної інтернет-конференції ННІЗН НАВС (м. Київ, 23 січня 2014 р.). – К. : Видавництво Ліра-К, 2014. – С. 32.

На сьогодні можна виокремити дві основні тенденції у сфері розвитку прав і свобод людини. Перша полягає в тому, що для більшості країн, у тому числі й для України, важливішими є гарантовані, а не декларативні права, оскільки останні лише викликають невдоволення через неспроможність держави виконувати свої обов'язки перед громадянами. Друга тенденція відображає прагнення громадян до розширення легітимних і дієвих форм реалізації своїх прав. Це стосується не лише виборів, але й участі в референдумах, громадських слуханнях, народних законодавчих ініціативах, управлінні державними та місцевими справами, а також участі в мирних зібраннях, мітингах і демонстраціях.

Логічним є прагнення громадян до розвитку інститутів громадянського суспільства, таких як громадські організації, профспілки, творчі спілки, релігійні об'єднання та незалежні ЗМІ. У цих структурах люди бачать не лише засіб захисту своїх прав, а й можливість самореалізації та підтримки інтересів суспільства. Проте зволікання законодавця з визнанням і легітимацією цих форм активності часто провокує громадян на радикальні та деструктивні дії, включно зі створенням воєнізованих формувань, що суперечать чинному законодавству й не сприяють конструктивному розвитку громадянського суспільства та правової держави.

Гарантії прав і свобод є важливою складовою конституційно-правового статусу людини. Вони становлять систему норм, принципів і вимог, що забезпечують дотримання прав і законних інтересів. Їхнє головне призначення — створення сприятливих умов для реалізації конституційно закріпленого статусу особи. Таким чином, гарантії виступають механізмом, що перетворює конституційні можливості на реальність¹².

Як зазначає А.Р. Юзефір, ефективність гарантій прав і свобод людини залежить від рівня розвитку загальних правових принципів, стану економіки, розвитку демократичних інститутів, реальної політичної системи, наявності

---

¹² Афанасенко С.І. Конституційні гарантії прав і свобод людини та громадянина в Україні / С.І Афанасенко // Проблеми становлення правової демократичної держави. Південноукраїнський правничий часопис. – 2019. – № 3. – С. 4.

досконалих законів, ефективних механізмів їх реалізації, правової свідомості та культури населення, узгодженості інтересів громадян і суспільства, а також наявності дієвого органу конституційного контролю.

В умовах суспільства, де панує верховенство права і демократія, належний рівень розвитку держави сприяє впровадженню спеціальних правових гарантій конституційних прав і свобод. Такі гарантії у сучасних державах набувають юридичного оформлення, тому в науці їх часто ототожнюють із юридичними гарантіями прав людини. В Україні ці гарантії закріплені в Конституції, законах України, міжнародних договорах, указах Президента та інших нормативно-правових актах, що стосуються захисту прав і свобод людини.

Ефективність гарантій основних прав і свобод громадян значною мірою залежить від розвитку демократичних інститутів, стану економіки, механізмів розподілу життєвих благ, рівня правової освіти й культури населення, суспільної злагоди та ефективного функціонування органів державної влади.

Гарантії прав і свобод людини відображають фактичний і юридичний статус особи в суспільстві. Конституція та закони України покладають на державні органи обов'язок забезпечувати та захищати права і свободи людини та громадянина.

Молода незалежна держава Україна проголосила людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Рівень демократичного розвитку держави та суспільства визначається саме за станом забезпечення прав і свобод людини та громадянина, а також за їхньою практичною реалізацією.

Одним із ключових елементів механізму реалізації конституційних політичних прав і свобод є їх гарантії. Вони не є статичними умовами чи засобами, а являють собою динамічний обов'язок держави, її органів і посадових осіб створювати сприятливі умови для реалізації прав і забезпечувати ефективні механізми їх захисту.

Гарантії можна розглядати як структурний елемент механізму забезпечення реалізації як прав і свобод загалом, так і конституційних політичних прав і свобод зокрема. Це система принципів, умов і засобів, що в сукупності забезпечують здійснення конституційних прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина.

Права людини є невідчужуваними та невід'ємними, належать їй від народження і існують незалежно від того, чи визнає їх держава або чи закріплені вони на законодавчому рівні. Вони не залежать від зв'язку людини з конкретною державою і мають універсальний характер¹³.

Права громадянина – це сукупність прав, що регулюють взаємовідносини особи з державою, до якої вона належить і від якої очікує захисту та сприяння в реалізації своїх прав. Вони пов'язані з приналежністю особи до конкретної держави та перебувають під її захистом. Прикладами таких прав є виборче право, право на об'єднання в політичні партії, право на участь в управлінні державними справами тощо.

За загальновизнаними нормами міжнародного права невід'ємні права і свободи кожної людини, незалежно від наявності в неї громадянства, повинні поважатися будь-якою державою. Ця гуманна норма гарантується статтею 26 Конституції¹⁴, за якою іноземці та особи без громадянства мають такі самі права, свободи та обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими цією Конституцією, законами і міжнародними договорами України¹⁵.

Гарантії прав і свобод людини діють як у національному, так і в міжнародному контексті. На національному рівні вони забезпечуються через закріплення в Конституції, законах і підзаконних актах. У міжнародному аспекті – через підготовку та ухвалення міжнародних документів, таких як

---

¹³ Кушніренко О.Г. Права і свободи людини та громадянина : навч. посібник / О.Г. Кушніренко, Т.М. Слінько. – Х.: Факт, 2001. – С. 5.

¹⁴ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254/96-вр/page>

¹⁵ Кушніренко О.Г. Права і свободи людини та громадянина : навч. посібник / О.Г. Кушніренко, Т.М. Слінько. – Х.: Факт, 2001. – С. 70.

Статут ООН, а також через приєднання до міжнародних договорів із прав людини та їхню ратифікацію.

Серед різновидів гарантій прав людини та громадянина П.М. Рабінович виокремлює політичні гарантії, до яких належать демократичний лад суспільства, відкритість політичної системи, наявність розвиненої мережі громадських об'єднань, демократична виборча система тощо. Ці гарантії є частиною політичної системи суспільства і спрямовані на створення реальних умов для всебічного здійснення політичних прав і свобод громадян. Вони забезпечують використання механізмів народовладдя для реалізації прав людини та громадянина.

Економічні гарантії прав і свобод є окремою важливою групою. Без них неможливо забезпечити гідність особистості, а багато інших прав, зокрема політичні та особисті, втрачають своє значення. Як зазначає В. Костицький: «Який сенс у праві на недоторканність житла або таємницю телефонних розмов, якщо в людини немає ні житла, ні телефону?»

Конституція України розмежовує права і свободи людини та права і свободи громадянина. Більшість статей другого розділу Конституції починаються зі слів: «Кожен має право...». Цей підхід відповідає міжнародній законодавчій практиці й підкреслює універсальність прав людини¹⁶.

Соціальні права і свободи є окремою категорією в загальній системі прав людини та громадянина. Вони передбачають можливість особи володіти, користуватися та розпоряджатися соціальними благами і послугами, які надаються державою та суспільством. Ці права реалізуються й захищаються в межах і формах, визначених Конституцією та законами України.

Гарантії соціальних прав, зокрема права на працю, полягають у створенні державою необхідних умов для його реалізації. Це включає рівні

---

¹⁶ Костицький В. Соціально-економічні права людини / В. Костицький // Право України. – 1996. – № 6. – С. 17.

можливості вибору професії та виду трудової діяльності. Основний зміст гарантій права на працю полягає в забезпеченні можливості заробляти собі на життя шляхом вільно обраної або прийнятої праці¹⁷.

Соціальні гарантії за своєю суттю є обов'язковими умовами, які держава повинна створити для реалізації прав і свобод громадян. Вони складаються із системи заходів, спрямованих на забезпечення охорони здоров'я, організації відпочинку та соціального забезпечення. За формою ці гарантії мають організаційно-правовий характер і закріплені в Конституції та законах України.

Особливу роль у забезпеченні прав і свобод відіграють юридичні (правові) гарантії, які є правовими засобами реалізації, охорони та захисту прав громадян, а також відновлення порушених прав. Дотримання юридичних гарантій є ключовою умовою підтримання законності та правопорядку в державі й у всіх сферах суспільного життя.

Аналізуючи мету, зміст і завдання юридичних гарантій прав і свобод, важливо враховувати погляди провідних науковців-юристів щодо цього аспекту правового регулювання.

В.Ф. Погорілко вважає, що юридичні гарантії належать до спеціальних механізмів, які держава забезпечує для реалізації та захисту конституційних прав і свобод. Вони полягають у наданні державою формальної (юридичної) загальнообов'язковості умовам, що дозволяють кожному скористатися своїми правами. Юридичні гарантії визначаються в Конституції та законодавчих актах, і їхня основна мета – забезпечення правовими засобами ефективного здійснення, охорони та захисту прав громадян¹⁸.

Учений класифікує юридичні гарантії на нормативно-правові й організаційно-правові. Нормативно-правові включають норми-принципи матеріального та процесуального права, а також положення, що регулюють правовий статус особи. Серед організаційно-правових гарантій Конституція

---

¹⁷ Рабінович П.М. Основні права людини : поняття, класифікації, тенденції / П.М. Рабінович // Український часопис прав людини. – 1995. – № 5. – С. 18.

¹⁸ Нова Конституція України : Огляд, коментарі і текст Основного Закону / За ред. В.Ф. Погорілка. – К. : Правова держава, 1997. – С. 41-45.

України виділяє Верховну Раду України (ст. 92), Президента України (ст. 102), Кабінет Міністрів України (ст. 116), суди (ст. 55), Уповноваженого з прав людини (ст. 55), прокуратуру (ст. 121), органи місцевого самоврядування (ст. 143), адвокатуру (ст. 59), політичні партії, громадські організації (ст. 36), а також міжнародні суди й органи міжнародних організацій, учасником яких є Україна (ст. 55)¹⁹.

К.Г. Волинка додає, що правові гарантії – це встановлені законом механізми для використання, дотримання та застосування норм права. Вони є системою умов і правових засобів, які забезпечують реалізацію прав особи, їх захист і охорону²⁰.

О.Г. Кушніренко і Т.М. Слінько пропонують поділ юридичних гарантій у Конституції України на універсальні та спеціальні. Універсальні охоплюють положення статей 55-64 Основного Закону, тоді як спеціальні гарантії закріплені в другому розділі Конституції, присвяченому правам і свободам людини. Наприклад, право на життя гарантується заборонаю свавільного позбавлення життя, обов'язком держави захищати життя, а також правом особи на самозахист. Повага до гідності людини гарантується заборонаю катувань, нелюдського поводження та примусових дослідів без згоди²¹.

Серед політичних, економічних, соціальних, ідеологічних та юридичних гарантій важливу роль відіграють інституційні гарантії. Вони охоплюють діяльність державних і недержавних органів та організацій, які створюють умови для реалізації, захисту та відновлення порушених конституційних політичних прав і свобод, а також забезпечують їх охорону від правопорушень.

Інституційні гарантії визначаються Конституцією, законами та іншими нормативно-правовими актами. Це система органів державної влади,

---

¹⁹ Погорілко В.Ф. Права та свободи людини і громадянина в Україні / В.Ф. Погорілко, В.В. Головченко, М.І. Сірий. – К.: Ін Юре, 1997. – С. 222.

²⁰ Волинка К.Г. Правовий статус особи та гарантії реалізації прав і свобод за Конституцією України / К.Г. Волинка. – К.: РНУ Дініт, 1998. – С. 20.

²¹ Кушніренко О.Г. Права і свободи людини та громадянина: навч. посібник / О.Г. Кушніренко, Т.М. Слінько. – Х.: Факт, 2001. – С. 114.

місцевого самоврядування, посадових осіб, а також об'єднань громадян, які володіють компетенцією забезпечувати реалізацію та захист конституційних прав і свобод. Їх діяльність спрямована на створення ефективних механізмів для забезпечення цих прав.

Європейська конвенція з прав людини, яка є частиною національного законодавства України, також відіграє важливу роль у гарантуванні прав і свобод. Вона застосовується на рівні з національними законами, а її положення зобов'язують держави-учасниці гарантувати передбачені Конвенцією права. Для забезпечення цих зобов'язань діє Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), до якого можна звертатися після вичерпання всіх національних засобів захисту. Рішення ЄСПЛ є обов'язковими для виконання державами-учасницями.

Особливу увагу слід приділяти виконанню рішень ЄСПЛ в Україні, оскільки стаття 46 § 1 Конвенції зобов'язує держави виконувати ці рішення. Вони мають значний вплив не лише на окремі справи, але й на розвиток національного законодавства, сприяючи удосконаленню правових механізмів захисту прав і свобод²².

Отже, гарантії прав і свобод людини та громадянина є важливим елементом конституційно-правового статусу особи. Це сукупність заходів і механізмів, закріплених Конституцією та іншими законами, які забезпечують їх належну реалізацію. Система гарантій поділяється на загальні, що відображають рівень розвитку суспільства в різних сферах, та спеціальні (юридичні), спрямовані на правовий захист прав людини.

---

²² Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод : Міжнародний документ від 04.11.1950 [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004

РОЗДІЛ 2

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

2.1 Конституційно-правовий механізм гарантування прав і свобод людини та громадянина в Україні

Актуальність проблемних питань щодо захисту прав і свобод людини викликана розвитком в Україні демократичних засад суспільного життя та підвищення політичної свідомості населення, розвитком України на засадах ринкових відносин, які окреслюють широке застосування особистої свободи та ініціативи, посилення особистої відповідальності та усвідомленого відношення людини до результатів своєї діяльності²³.

Актуальність і необхідність всебічної і поглибленої розробки теми захисту та гарантування прав і свобод в Україні засвідчені подіями Помаранчевої революції та Революції гідності, які були викликані несприйняттям громадянами України державно-владного режиму, порушенням прав і свобод, що себе дискредитувало, призвело до глибокої політичної, економічної та соціальної кризи, завдало великої шкоди іміджу нашої держави і суспільства на міжнародній арені. При тому на словах декларувалося одне, а насправді відбувалося далеко не те, що було визначено Конституцією та законами України. Внаслідок цього не спрацьовували закріплені в Основному Законі держави, інших правових джерел гарантії та захист нормального політичного та соціально-економічного життя нашого соціуму²⁴.

Відповідно до конституційної гарантії (ст. 22 Основного закону) права і свободи людини і громадянина забезпечуються належною діяльністю органів державної влади. Згідно зі ст.ст. 8, 55 Конституції України засновано якісно нову

---

23 Стець О.М. Теоретико-методологічні засади конституційного механізму забезпечення прав і свобод людини / О.М. Стець, Є.В. Павліченко, О.М. Мельник // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – № 2. – 2022. – С. 27.

24 Наливайко Т.В. Права і свободи в Україні : конституційно-правовий механізм захисту / Т.В. Наливайко [електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kul.kiev.ua/images/chasop/2009.../49.doc

систему їх гарантій, яка передбачає право на самозахист, судовий захист²⁵. Діяльність омбудсмена, інших органів державної влади, покликаних вживати заходів щодо попередження та усунення порушень прав, а також право на звернення до міжнародних інституцій, юрисдикція яких визнана Україною.

У світовій практиці конституціоналізму права і свободи людини й громадянина розглядаються як інструмент обмеження публічної влади. Водночас визнається обов'язок держави забезпечувати правопорядок, у якому права і свободи людини надійно гарантуються. Таким чином, правопорядок тісно пов'язаний із правами та свободами людини, що робить недостатнім їхнє трактування виключно крізь призму позитивного права або концепції природних прав.

Сутність людської гідності, яка наповнює права й свободи моральним і релігійним змістом відповідно до цивілізаційних особливостей, а також відображає суспільні звичаї, є методологічною основою для розуміння прав і свобод людини та їхньої ролі в конституційному праві.

Принцип людської гідності передбачає гарантії, які дозволяють людині діяти активно та самостійно, реалізовувати себе як свідомий член суспільства, здатний приймати відповідальні рішення. Конституційний принцип свободи розвитку особистості формує такий правопорядок в Україні, який ґрунтується на організаційних і процедурних гарантіях прав і свобод. Відповідно до статті 22 Конституції України, перелік прав і свобод людини не є вичерпним. Кожна людина, вільна у своїх правах і гідності, має можливість реалізовувати та захищати свої права всіма засобами, що не заборонені законом.

Отже, методологічною базою для розуміння сутності людської гідності у вітчизняному праві є положення статей 3, 22 і 23 Конституції України. Створення правопорядку, який базується на людській гідності як основній

---

²⁵ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254/96-вр/page>

цінності, означає зміну традиційної парадигми конституційного права України²⁶.

Конституційне регулювання прав і свобод людини, що базується на юридичному закріпленні фундаментальних прав, знайшло своє відображення у концепції основних прав і свобод. Характер інституціоналізації цих прав у конституційному праві визначається особливостями національної правової системи. В Україні ключовою рисою цього процесу є те, що «каталог» прав і свобод, згідно зі статтею 22 Конституції, не є вичерпним. У правотворчій і правозастосовній діяльності забороняється звуження змісту та обсягу прав, передбачених Конституцією.

Цей «каталог» основних прав і свобод доповнюється положеннями міжнародно-правових актів, які інтегровані до вітчизняної правової системи. У міжнародному контексті важливу роль відіграє визнання адміністративними та судовими органами тих прав, які належать до міжнародного звичаєвого права. Окрім цього, можливе визнання основних прав, закріплених у поточному законодавстві.

Конституційний механізм забезпечення основних прав і свобод функціонує через організаційні та процесуальні інститути правового захисту, які взаємопов'язані та взаємодіють. У системі конституційного права основні права і свободи виступають як сукупність надпозитивних ідей та уявлень, які реалізуються через формування фундаментальних принципів права в межах конституційної юстиції.

Надпозитивний характер основних прав впливає з їх невичерпного та невідчужуваного статусу, закріпленого у статті 22 Конституції. Це підтверджується також заборонаю змінювати Конституцію в бік обмеження «каталогу» прав або зниження рівня гарантій їх захисту, що передбачено статтею 157²⁷. Водночас чи буде ефективною конституційна юстиція залежить від організаційних і процесуальних механізмів забезпечення основних прав і

²⁶ Наливайко Т.В. Права і свободи в Україні : конституційно-правовий механізм захисту / Т.В. Наливайко [електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kul.kiev.ua/images/chasop/2009.../49.doc

²⁷ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254/96-вр/page>

свобод, що має особливе значення для гарантування соціальних, економічних, культурно-духовних прав.

Як зазначає О.Г. Кушніренко, на сьогоднішній день практично всі основні права тією чи іншою мірою інтенсивно пов'язані з організаційною структурою держави та процесуальними нормами²⁸. Фундаментальні права і свободи людини, які визнаються, тобто санкціонуються та гарантуються державою як основні, потребують конкретизації у поточному законодавстві, а в деяких випадках – у ході здійснення конституційної юрисдикції. Наприклад, у діяльності Конституційного Суду України вже виникала необхідність інтерпретації деяких юридичних термінів, зокрема таких, як «члени сім'ї», «законодавство», «свобода вибору захисника» тощо.

Очевидно, що навіть так звані «негативні» права (право на життя, гарантії особистої недоторканності, права на приватну власність, житло, засоби комунікації тощо), які визначають межі втручання держави у приватне життя людини, потребують конкретизації та деталізації в поточному законодавстві. Це відрізняє сучасний підхід від судової нормотворчості, що була характерною для англосаксонської правової системи близько ста років тому.

Захист соціальних, економічних, культурних і духовних прав ускладнюється необхідністю створення відповідної організаційної структури публічної влади та залучення «соціальних агентів» держави, які сприяють реалізації цих прав і свобод. Організаційно-процесуальні гарантії основних прав і свобод мають вирішальне значення в цій системі.

Таке фундаментальне завдання вітчизняної теорії конституційного права, надбанням якої вважається позитивне закріплення соціальних, економічних, культурно-духовних прав, обумовлює її суттєве змістовне наповнення через обґрунтування системи організаційних і процесуальних гарантій, яка повинна бути дієвою. Тому ефективний механізм

---

²⁸ Кушніренко О.Г. Права і свободи людини та громадянина : навч. посібник / О.Г. Кушніренко, Т.М. Слінько. – Х.: Факт, 2001. – С. 184.

конституційного захисту основних прав і свобод не можна ототожнювати лише із судовими засобами правового захисту. Хоча гіпотетично кожен спір про порушене право може стати предметом судового розгляду з огляду на поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі (ч. 2 ст. 124 Конституції²⁹), однак це ще не свідчить на користь ефективності конституційної юстиції.

Судові органи є обмежені в своїй діяльності щодо забезпечення конституційних прав і свобод. З цих причин висловлюються думки, що вся система конституційних прав і свобод в Україні не може бути ефективно захищена судами. Однак судові механізми захисту основних прав і свобод не вичерпують сукупності ефективних засобів правового захисту. Згідно з правовою позицією Європейського Суду з прав людини орган держави не обов'язково повинен бути судовим, і в цьому разі його повноваження і гарантії мають значення для визначення того, чи є цей засіб правового захисту ефективним. У межах Конвенції з прав людини та основних свобод 1950 р.³⁰ ефективність правового захисту досягається через функціонування всієї сукупності засобів правового захисту, передбачених внутрішньодержавним правом. Навіть у разі необхідності правового захисту особистих (громадянських) прав (наприклад, гарантії недоторканності таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції) виникають серйозні перепони в реалізації права на судовий захист. Тому гарантування основних прав і свобод далеко не завжди пов'язують з функціонуванням ефективною юстиції, оскільки суд у деяких випадках не можна розглядати як складову сукупності засобів правового захисту.

Специфічним є також механізм правового захисту деяких політичних прав і свобод. Зокрема, порушені виборчі та референдарні права не завжди можуть бути належним чином захищені та поновлені. Оскільки підставою

---

²⁹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254/96-вр/page>

³⁰ Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод : Міжнародний документ від 04.11.1950 [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004

для їхнього поновлення є, як правило, суттєве порушення законності в даних процедурах, яке безпосередньо впливає на їх результати, то в більшості випадків суд може лише обмежитися констатацією факту про порушення (відмова в реєстрації громадянина у списках виборців, непоодинокі приклади голосування одного члена сім'ї за інших). Таким чином, ця проблематика переміщується в площину політичного процесу³¹.

Останнім часом спостерігається зростання ролі конституційної юрисдикції у визнанні основних прав і свобод як фундаментальних цінностей. Проте механізм її реалізації при вирішенні деяких справ ще далекий від ідеалу. Конституційний Суд України здійснює опосередкований вплив на організаційно-процесуальну структуру, виконуючи функції конституційного контролю за нормативно-правовими актами та офіційного тлумачення Конституції і законів України. Таким чином, взаємодія загальної та конституційної юрисдикції формує механізм конституційної юстиції та його зв'язок з основними правами.

Процесуальні гарантії основних прав і свобод є важливим доповненням до правових та інституційних гарантій. Їх реалізація забезпечується діяльністю спеціалізованих органів, уповноважених вирішувати юридичні справи, пов'язані з відновленням порушених прав. Конституція України закріплює систему національних процесуальних гарантій у частині 3 статті 8 та статті 55, визначаючи механізми публічно-владного захисту прав людини.

Право на самозахист (ч. 5 ст. 55 Конституції України³²) у чинній Конституції України вперше закріплено право на самозахист, яке не визнавалося радянською правовою системою. Згідно з Основним Законом, особа може вживати заходів для самостійного захисту своїх порушених прав, за умови, що такі дії не суперечать закону (наприклад, виключається самоуправство, захоплення державних або громадських споруд). Право на самозахист слід розглядати як форму соціальної активності громадянина в

³¹ Грасхоф К. Право на вільні вибори (Додатковий протокол № 1 до Європейської конвенції з прав людини, стаття 3) / К. Грасхоф // Відомості Конституційного Суду України. – 2001. – № 2. – С. 60-61.

³² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254/96-вр/page>

разі порушення його основних прав, що передбачає його правову безпеку, зокрема вміння володіти та застосовувати засоби правового захисту.

Як колективне право, самозахист може реалізовуватися через такі форми, як право народу України визначати та змінювати конституційний лад, подавати звернення (петиції) до органів публічної влади, брати участь у зібраннях, мітингах, демонстраціях, маршах і маніфестаціях. У цьому контексті положення Конституції мають сприяти перегляду (ревізії) існуючого конституційного ладу.

В організаційно-правовому аспекті реалізація права на самозахист пов'язана з демократичним устроєм суспільства й держави, ключовим елементом якого є принцип поділу влади. З точки зору референдної (плебісцитарної) демократії, право народу визначати та змінювати конституційний лад втілюється через механізм установчої влади, що включає функціонування легітимних органів влади, відповідне нормативно-правове регулювання та процесуальні гарантії.

У процесуальному сенсі право на самозахист передбачає використання особою засобів захисту, що характерні для конституційної юстиції.

Згідно зі ст. 8 Основного Закону³³ норми Конституції України мають пряму дію, тому суди загальної юрисдикції зобов'язані застосовувати їх безпосередньо у випадках невідповідності норм поточного законодавства конституційним положенням. Водночас, суди можуть стикатися з труднощами у застосуванні конституційних норм, якщо відсутні закони, які деталізують їх зміст. На конституційному рівні юрисдикційні засоби гарантування позитивних прав часто обмежуються лише фіксацією фактів недостатньої їх конкретизації у законодавстві або загального стану соціальної політики держави.

У науковій літературі базовими гарантіями основних прав і свобод визначаються: діяльність компетентних представницьких органів влади,

---

³³ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254/96-vp/page>

закріплення широкого каталогу прав і свобод, а також ефективна й незалежна судова система. Важливим є створення ефективної законодавчої політики, яка конкретизує конституційні права і свободи. Відсутність належного регулювання чи його недоліки можуть розцінюватися як законодавче упушення, що є неконституційним, оскільки це звужує сутнісний зміст основних прав (відповідно до ч. 2, 3 ст. 22 та ч. 2 ст. 157 Конституції України). Соціально-економічні права гарантуються лише за умови їхньої конкретизації у соціальному законодавстві. Законодавче упушення у такому контексті фактично можна вважати скасуванням основного права, що суперечить ст. 3 та ч. 2 ст. 22 Конституції.

Процесуальними гарантіями виступає законодавча політика держави, що базується на науково обґрунтованій концепції розвитку законодавства. Якість поточного законодавства безпосередньо впливає на ефективність конституційного механізму захисту прав, оскільки воно створює необхідні правила для їх реалізації. Законодавство повинно бути достатньо гнучким, щоб забезпечити реалізацію урядової соціальної політики та гарантувати правовий і соціально-правовий захист.

Контроль за станом і ефективністю соціальної політики здійснюється через парламентські та президентські процедури. Кабінет Міністрів як конституційний орган повинен моніторити практику застосування норм соціального законодавства та ініціювати його вдосконалення перед Верховною Радою. Соціальна політика держави має бути реалістичною, щоб уникнути перевантаження держави надмірними зобов'язаннями.

Захист основних прав забезпечується не лише правоохоронною діяльністю, а й раціональним використанням цих прав самими громадянами. Це передбачає певну свободу дій виконавчої влади у реалізації соціальної політики.

Юрисдикційні та судові процедури є найефективнішими засобами захисту основних прав і свобод, забезпечуючи пряму дію конституційних норм. Відповідно до ст. 55 Конституції, система процедур захисту основних

прав відповідає міжнародним стандартам, таким як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права й Європейська конвенція з прав людини. Право на захист залишається чинним навіть у разі виконання посадовими особами публічних функцій, і дії цих осіб не можуть виправдовуватися службовим підпорядкуванням або «особливими» інтересами.

На рівні конституційних органів влади важливу роль щодо гарантування основних прав і свобод відіграє Конституційний Суд України. Орган конституційної юрисдикції здійснює захист основних прав безпосередньо та опосередковано. Опосередковано Конституційним Судом України захищаються основні права у формі конституційного контролю за норматив-но-правовими актами глави держави, парламенту, уряду та представницького органу Автономної Республіки Крим. Безпосередньо Судом захищаються основні права шляхом здійснення інцидентного контролю. Детально така процедура врегульована главами 12, 13 Закону «Про Конституційний Суд України»³⁴. При вирішенні такого роду спорів рішення Конституційного Суду України мають преюдиційне значення і можуть лягти в основу для перегляду попередніх рішень адміністративних органів і судів загальної юрисдикції.

Суди загальної юрисдикції є гарантом основних прав і свобод, які розглядають скарги фізичних і юридичних осіб на дії та рішення органів публічної влади, якими порушуються основні права та свободи. Загальні суди не вправі відмовити в захисті порушеного права з огляду на положення ч. 3 ст. 8 та ч. 2 ст. 124 Конституції України³⁵. Загальні суди зобов'язані застосовувати норми Конституції як безпосередньо чинне право, оскільки їхня юрисдикція поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

---

³⁴ Про Конституційний Суд : Закон України 13 липня 2017 року № 2136-VIII [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>

³⁵ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254/96-вр/page>

Згідно з ч. 3 ст. 55 Конституції³⁶ кожен має право звертатися за захистом своїх прав до омбудсмена, який є конституційним органом влади спеціальної компетенції, що розглядає спірні випадки між приватними особами та державою. Омбудсмен здійснює захист основних прав шляхом: щорічного звітування у парламенті про стан дотримання основних прав і свобод в Україні; здійснення розслідування, тобто відкриття провадження за зверненнями окремих осіб з приводу порушень конституційних прав; звернення до компетентних органів влади з вимогою усунення порушень прав і свобод або надання юридичних консультацій. Також варто приєднатися до висловленої думки щодо необхідності створення мережі муніципальних омбудсменів (уповноваженого з прав територіальної громади), що посилить роль і вагу цього інституту³⁷.

Система органів прокуратури відіграє важливу роль у захисті прав і свобод громадян, особливо у випадках юридичних спорів або порушень прав.

Додатковою процесуальною гарантією реалізації основних прав і свобод є право звернення до міжнародних установ, юрисдикцію яких визнала Україна. Це право стає актуальним після вичерпання всіх національних засобів правового захисту, і такі міжнародні механізми розглядаються як додаткові (субсидіарні). Серед них ключове місце займає право звернення до Європейського суду з прав людини (м. Страсбург).

Для забезпечення позитивних прав держава зобов'язана їх належно законодавчо врегулювати відповідно до змісту конвенційних прав і свобод. Крім того, вона повинна вживати ефективних заходів для їхньої реалізації в межах національної правової системи. Важливими умовами прийнятності скарг до Європейського суду є вичерпання всіх національних засобів правового захисту та дотримання шестимісячного терміну звернення до суду.

Таким чином, у доктрині конституційного права України особливий акцент робиться на організаційне та процедурне забезпечення основних прав і свобод. Доцільним є включення до парадигми вітчизняної теорії

---

³⁶ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254/96-вр/page>

³⁷ Батанов О.В. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні / О.В. Батанов. – К., 2001. – С. 204.

конституційного права положень, які трактували б Конституцію як сукупність основоположних ідей і цінностей. На основі цих ідей реалізація та інтерпретація Основного Закону мають забезпечуватися через конституційний механізм правового і соціально-правового захисту, який гарантує реалізацію суб'єктивних публічних прав громадян.

2.2 Права і свободи людини та громадянина в умовах дії режиму воєнного стану

Війна, розпочата Росією проти України 24 лютого 2022 року, стала переломним моментом для українського суспільства, істотно вплинувши на всі аспекти життя країни. Україна вперше за роки незалежності опинилася в умовах воєнного стану, що охопив всю її територію і спричинив обмеження деяких прав і свобод громадян.

Як зазначає Х.М. Маркович, дотримання прав людини під час збройного конфлікту є не лише ознакою демократичної зрілості суспільства, але й підтвердженням визнання людини як найвищої соціальної цінності та національного пріоритету³⁸.

Законодавство України передбачає можливість введення воєнного стану у разі загрози національній безпеці або територіальній цілісності держави. У період дії воєнного стану допускається тимчасове обмеження деяких прав і свобод громадян для забезпечення обороноздатності країни. Однак такі обмеження не поширюються на всі права громадян. Згідно зі статтею 6 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», указ Президента України про введення воєнного стану повинен містити чіткий перелік прав і свобод, які тимчасово обмежуються, із зазначенням строків дії цих обмежень³⁹. Введення воєнного стану, хоча і становить потенційну

---

³⁸ Маркович Х.М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану : фокус пріоритетів / Х.М. Маркович // Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». – 2023. – С. 95-99. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.13>

³⁹ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

загрозу для прав і свобод людини, супроводжується передбаченими законодавством гарантіями їх захисту. Законодавство України встановлює, що тривалість таких обмежень не може перевищувати строку дії воєнного чи надзвичайного стану, після завершення якого конституційні права і свободи мають бути повністю відновлені. Важливо, щоб будь-які обмеження були обґрунтованими, пропорційними та необхідними для досягнення легітимних цілей, таких як безпека та захист держави.

Держава, як учасник соціально-економічних відносин, несе відповідальність перед своїми громадянами за захист їхніх прав і свобод, створення умов для їх реалізації та дотримання конституційних гарантій навіть в умовах воєнного стану. Згідно зі статтею 3 Конституції України, утвердження та забезпечення прав людини є головним обов'язком держави⁴⁰. Таким чином, навіть у період воєнного стану держава не має права відмовитися від виконання своїх зобов'язань у цій сфері.

У сучасній теорії прав людини права поділяються на абсолютні й відносні, залежно від можливості чи неможливості їх обмеження. Абсолютні права, які не можуть бути обмежені за жодних обставин, закріплені в Конституції України. Відповідно до статті 64 Основного Закону, права людини «не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України». Це положення підкреслює, що обмеження прав людини можливе лише на конституційній основі.

У ч. 2 ст. 64 Конституції України визначений перелік прав і свобод, які не можуть бути обмежені в умовах воєнного стану. До таких належать: право на рівність громадян перед законом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак (ст. 24); право на громадянство та його зміну (ст. 25); право на життя (ст. 27); право на повагу до гідності особи (ст. 28); право на свободу та особисту

---

⁴⁰ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254/96-вр/page>

недоторканність (ст. 29); право на індивідуальні або колективні письмові звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування (ст. 40); право на житло (ст. 47); право на шлюб і рівні права та обов'язки в шлюбі і сім'ї (ст. 51); рівність дітей у своїх правах незалежно від походження (ст. 52); право на захист прав і свобод у людини у суді (ст. 55); право на відшкодування коштами держави або органів місцевого самоврядування матеріальної і моральної шкоди, заподіяної незаконними рішеннями органів державної влади (ст. 56); право знати свої права і обов'язки (ст. 57); закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи (ст. 58); право на професійну правничу допомогу (ст. 59), право на відмову від виконання явно злочинних розпоряджень чи наказів (ст. 60); право не притягуватися двічі до юридичної відповідальності одного виду за одне і те ж правопорушення (ст. 61); презумпція невинуватості (ст. 62); право на захист і відмову свідчити або давати пояснення чи показання щодо себе, членів сім'ї або близьких родичів, коло яких визначено законом (ст. 63)⁴¹. Закріплення в Конституції переліку прав, які не підлягають обмеженню навіть у період воєнного стану, є важливою гарантією прав людини і громадянина. Це положення забезпечує захист основних прав і свобод громадян за будь-яких обставин. Повага до прав людини є ключовою передумовою авторитету держави як на національному, так і на міжнародному рівнях. Демократичні цінності вимагають не лише проголошення, але й реального забезпечення прав людини, навіть в умовах кризових ситуацій.

Згідно із ст. 15 Конвенції «Під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірنا Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним

---

⁴¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254/96-vp/page>

правом»⁴². Війна створює серйозну загрозу життю нації, що виправдовує тимчасове відхилення від окремих зобов'язань держави за певних виняткових обставин, як це передбачає Конвенція. Захист прав і свобод громадян – це один із основних обов'язків держави. Проте існують випадки, коли їх обмеження є невідворотним і повинне здійснюватися виключно у законодавчо визначений спосіб. Згідно з Конституцією України підставою для таких обмежень виступає впровадження воєнного або надзвичайного стану. До прав фізичних осіб, які можуть обмежуватися в умовах воєнного стану належать: право на недоторканність житла (ст. 30); право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31); право на невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32); право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34); право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38); право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39); право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41); право на підприємницьку діяльність (ст. 42); право на працю (ст. 43); право на страйк (ст. 44); право на освіту (ст. 53)⁴³. Такі обмеження допускаються лише у випадках, що охоплюють все населення, і мають бути спрямовані на досягнення конкретних цілей, наприклад, запобігання злочинам, захист життя людей і майна, підтримку національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку, охорони здоров'я та економічного добробуту.

У сучасному праві обмеження прав і свобод людини є необхідним інструментом взаємодії між державою та суспільством. Попри те, що такі обмеження не завжди сприймаються позитивно, їх метою є забезпечення

---

⁴² Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод : Міжнародний документ від 04.11.1950 [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004

⁴³ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254/96-вр/page>

громадської безпеки та захист від зловживань. Обмеження прав є тимчасовими, обґрунтованими і спрямованими на досягнення легітимних цілей. Важливо розмежовувати обмеження прав людини, які мають законну основу, від порушень, які завжди виходять за межі дозволеного⁴⁴.

Особливу роль у захисті прав людини в умовах воєнного стану відіграє Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Омбудсмен спрямовує зусилля на відновлення порушених прав, зокрема таких вразливих категорій, як діти, які особливо потребують захисту під час війни. Діяльність омбудсмена вирізняється простотою та доступністю: скарги громадян не вимагають дотримання складних формальних процедур, окрім термінів подання.

Отже, будь-які обмеження прав людини повинні бути обґрунтованими, пропорційними та необхідними для досягнення цілей безпеки та захисту держави. Забезпечення прав і свобод людини залишається основним обов'язком держави навіть у період дії воєнного стану. Закріплення переліку прав, що не підлягають обмеженню, є основоположною гарантією демократичного суспільства та основою міжнародного авторитету України.

---

⁴⁴ Маркович Х.М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану : фокус пріоритетів / Х.М. Маркович // Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». – 2023. – С. 95-99. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.13>

РОЗДІЛ 3

ОПТИМІЗАЦІЯ ШЛЯХІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

3.1 Посилення ролі органів державного управління у забезпеченні конституційних прав і свобод в контексті європейських традицій публічного управління

У сучасному світі однією з найважливіших проблем у сфері публічно-правових відносин є забезпечення прав людини. Цей принцип реалізується завдяки ефективному механізму імплементації, що включає міжнародні договори універсального та регіонального рівнів, ратифіковані більшістю держав, а також через діяльність контрольних, правоохоронних органів і правозахисних організацій.

Забезпечення прав і свобод людини виконавчими органами влади передбачає створення умов, необхідних для їх реалізації. Це охоплює такі елементи державної діяльності: сприяння здійсненню прав, їх охорону та захист. Важливим кроком на шляху до цього стало визначення ключової спрямованості діяльності незалежної України, де людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека визнані найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії є визначальними для діяльності держави та її головним обов'язком⁴⁵. Органи державної влади відіграють ключову роль у забезпеченні конституційних прав і свобод громадян. Однак питання щодо ефективних засобів досягнення цієї мети залишається відкритим. Визнання державою свого обов'язку захищати права громадян не знімає необхідності вдосконалювати механізми та процедури, які забезпечують цей захист. У сучасних умовах багато конституційних прав

---

⁴⁵ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254/96-vp/page>

і свобод залишаються суто декларативними або не реалізуються повною мірою, що вимагає створення ефективно функціонуючої системи гарантій.

Органи державного управління виконують важливу функцію у забезпеченні реалізації прав громадян. Тому розробка науково обґрунтованої моделі механізму реалізації конституційних прав і свобод у межах державно-управлінської діяльності є актуальною та значущою. Ефективність державної політики безпосередньо залежить від наявності дієвого механізму, який виступає реальною організаційною силою втілення державної волі.

Хоча існують різні підходи до розуміння механізму державного управління, основним елементом цього механізму загально визнано є органи виконавчої влади. Вони слугують інструментом для реалізації завдань, що визначаються державою в межах правового поля. Ефективність їхньої діяльності залежить від якості нормативно-правової бази, яка визначає цілі та завдання їх функціонування. Через органи виконавчої влади здійснюється практична реалізація прав і свобод людини та громадянина.

Правовий елемент державного управління охоплює нормативну базу, яка надає механізму правове обґрунтування та оформлення у відповідних юридичних формах. Саме нормативна база є джерелом для орієнтації в правовому полі. Проте, сучасні проблеми у сфері нормотворчості знижують ефективність цього елемента. Однією з головних причин гальмування законотворчого процесу в Україні є відсутність узгодженої системи розробки законодавчих актів і механізму оцінки їхньої ефективності. Ще одним суттєвим чинником є розбіжності між положеннями законів і відомчими інструкціями. Це призводить до того, що закріплення конституційних прав і свобод громадян не завжди супроводжується визначенням чітких обов'язків для органів влади, що порушує баланс між правами громадян і компетенцією державних органів.

Організаційний елемент включає управлінські, керівні та структурні функції, які забезпечують роботу правового елемента. Основним органом, який відповідає за ефективність діяльності цих елементів, є Кабінет Міністрів

України. Він має всі необхідні повноваження для забезпечення реалізації конституційних прав і свобод громадян, займаючи центральне місце в системі органів державного управління.

Попри значні зміни в організації діяльності органів державного управління та реформування державної політики, спрямованої на утвердження і забезпечення конституційних прав і свобод, кількість порушень продовжує зростати. Це свідчить про недостатню ефективність роботи органів державного управління. Однією з головних причин цієї проблеми є відсутність узгодженої системи планування роботи Кабінету Міністрів України та його підвідомчих органів. Така неузгодженість між урядовою програмою, планом роботи Кабінету Міністрів та планами центральних органів виконавчої влади призводить до зниження ефективності правового механізму захисту прав і свобод громадян.

Для кращого розуміння правовідносин між громадянами і органами виконавчої влади варто проаналізувати діяльність цих органів у контексті реалізації права громадян на участь в управлінні державними справами. Механізм реалізації цього права можна звести до трьох основних інститутів:

- 1) вибори – основний засіб участі громадян в управлінні державою. Виборча система визначає, наскільки широко громадяни можуть впливати на формування органів державної влади;
- 2) референдум – інструмент прямого волевиявлення народу з ключових питань державного управління;
- 3) державна служба – механізм, який забезпечує функціонування органів влади, а також участь громадян у процесі прийняття управлінських рішень.

Залежно від обраної виборчої системи, права громадян можуть бути розширені або обмежені під час формування органів влади.

Стаття 38 Конституції України⁴⁶ закріплює право вільно обирати і бути обраним в органи державної влади і органи місцевого самоврядування. Виборчі права громадян, як активні, так і пасивні, регулюються Конституцією та виборчим законодавством, що разом формують механізм реалізації цього права. Якість реалізації виборчих прав безпосередньо залежить від наявності ефективної законодавчої бази, яка визначає порядок проведення виборів. Хоча нормативно-правова база загалом відповідає міжнародним стандартам, на практиці виникають значні проблеми. Основними причинами порушень є дії суб'єктів виборчого процесу, включаючи органи державної влади, а також неправильне тлумачення виборчого законодавства компетентними органами.

Незважаючи на те, що права, обов'язки та компетенції органів виконавчої влади здебільшого вже врегульовані, залишаються невирішеними деякі процедурні питання. Вирішенню цих проблем сприятиме створення чіткої системи роз'яснювальних документів, які допоможуть уникнути неоднозначного трактування правових норм. Цю функцію можуть ефективно виконати центральні органи виконавчої влади, зокрема міністерства, через посилення нормотворчої діяльності.

При цьому така діяльність має бути системною та спрямованою на створення стійкої нормативно-правової бази. Закон повинен займати провідне місце в цій системі, а всі інші нормативні акти мають бути підзаконними не лише формально, але й фактично. Це забезпечить стабільність виборчого процесу та належний захист виборчих прав громадян.

Важливим компонентом забезпечення конституційних прав і свобод громадян, зокрема виборчого права, є державна політика. Реальний стан дотримання цих прав залежить від того, наскільки ефективно розроблена та реалізована державна політика. Основну роль у її втіленні відіграють органи

---

⁴⁶ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254/96-vp/page>

державного управління, тому ефективність політики безпосередньо пов'язана з ефективністю їхньої роботи.

Чинне законодавство, особливо його підзаконні нормативно-правові акти, потребує вдосконалення. Ця допоміжна база має чітко регулювати правовідносини, що виникають у процесі реалізації громадянами конституційних прав і свобод. Потребує удосконалення також управлінський процес, включаючи як технічні аспекти функціонування державних органів, так і підвищення кваліфікації кадрового складу державної служби.

Ефективна державна політика, заснована на системі цілеспрямованих заходів, здатна вирішити ключові завдання, у тому числі забезпечити конституційні права та свободи громадян.

Однією з головних проблем сучасного суспільства є взаємовідносини між державою і громадянином. Наявність чи відсутність основних прав і свобод людини є важливим показником рівня розвитку громадянського суспільства та правової держави. Забезпечення цих прав є ключовим завданням реформування українського суспільства, що набуває особливої ваги в контексті євроінтеграції України.

Сучасні тенденції розвитку прав людини включають такі важливі аспекти:

1) диверсифікація видів прав людини – розширення інституту прав шляхом включення солідаристських (колективних) прав і запровадження спеціальних заходів позитивної дискримінації для компенсації об'єктивних відмінностей між людьми (біологічних, психічних тощо), що перешкоджають рівним можливостям;

2) Розширення кола суб'єктів, відповідальних за забезпечення прав – до них додаються міжнародні організації та наднаціональні утворення (наприклад, ЄС і його органи), а також транснаціональні корпорації.

Права людини базуються на низці фундаментальних принципів:

1) соціально-природний характер – права є природними можливостями людини;

2) формальна рівність і фактична рівність – поряд із рівністю стартових можливостей визнається необхідність фактичної рівності завдяки моральним нормам суспільства;

3) невідчужуваність – права людини не можуть бути відібрані чи скасовані;

4) гуманізм – основа системи прав людини, що ґрунтується на визнанні людської гідності.

Таким чином, відносини між органами державного управління та людиною мають будуватися на нових засадах, де в центрі перебуває людина, а головним завданням держави є забезпечення реалізації її прав і законних інтересів. Для досягнення цієї мети система органів державного управління потребує структурної і функціональної перебудови, а також удосконалення форм і методів своєї діяльності.

3.2 Інститут конституційної скарги в системі захисту прав та свобод людини і громадянина

Світова практика конституціоналізму свідчить, що більшість країн, проголошуючи себе демократичними, соціальними та правовими державами, перш за все декларують відданість загальнолюдським і гуманітарним цінностям. Ця прихильність проявляється у здійсненні влади та забезпеченні прав і свобод людини й громадянина. Україна не є винятком: відповідно до Конституції, права і свободи людини та їх гарантії визначають основний зміст і напрям діяльності держави⁴⁷.

Важливу роль у системі гарантій реалізації та захисту конституційних прав і свобод відіграє судовий захист. Він забезпечується як національними судами, так і міжнародними судовими органами, зокрема органами конституційної юстиції.

---

⁴⁷ Добродумов П.О. Інститут індивідуальної конституційної скарги в системі захисту прав людини / П.О. Добродумов // Права людини: проблеми забезпечення, реалізації та захисту: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (24 лютого 2012 року): у 2-х частинах / Запорізька міська громадська організація "Істина". – Запоріжжя, 2012. – Ч. II. – С. 24.

Проблематика захисту прав і свобод людини Конституційним Судом України неодноразово привертала увагу науковців і юристів, про що свідчить значна кількість публікацій у юридичній літературі. Однак, попри існуючі теоретичні дослідження, це питання залишається актуальним і потребує як подальшого наукового аналізу, так і вдосконалення законодавчої бази. Захист конституційних прав і свобод через механізми конституційної юстиції є надзвичайно важливим у забезпеченні верховенства права та правової держави.

Одним із найефективніших інструментів захисту прав людини в багатьох країнах є інститут конституційної скарги. Ця процедура надає громадянам право звертатися до органів конституційного контролю з вимогою перевірити конституційність актів влади, якщо вони, на думку заявника, порушують його права і свободи.

Сутність цього інституту полягає в тому, що громадяни мають можливість оскаржувати:

- закони, які суперечать конституційним гарантіям прав і свобод;
- акти органів державної влади, що можуть порушувати права людини;
- судові рішення, які, на думку заявника, не відповідають конституційним нормам;
- бездіяльність органів влади, якщо вона призводить до порушення основних прав і свобод.

Особливу увагу впровадженню інституту конституційної скарги приділяє Венеціанська комісія. Вона наголошує на важливості цього механізму для правового захисту громадян і виділяє такі його основні риси:

Додатковий характер захисту – конституційна скарга подається лише після вичерпання всіх інших національних засобів правового захисту.

Охоплення порушень основних прав – скарга стосується випадків порушення основних прав і свобод, закріплених у Конституції.

Широкий перелік об'єктів оскарження – скаржитися можна на закони, адміністративні акти, судові рішення або бездіяльність органів влади.

Суб'єктивне право на подання – будь-яка особа, яка вважає себе потерпілою від порушення своїх основних прав і свобод, може подати таку скаргу.

Запровадження конституційної скарги в Україні є важливим кроком до зміцнення правової держави та ефективного захисту прав людини. Однак, для повноцінного функціонування цього інституту необхідно вдосконалити законодавчу базу, забезпечивши чіткі процедурні норми та прозорий механізм розгляду скарг. Також важливо підвищувати обізнаність громадян щодо можливостей цього правового інструменту, що сприятиме зміцненню їхніх конституційних гарантій⁴⁸.

Велика кількість звернень від громадян України до Європейського суду з прав людини свідчить про наявність серйозних проблем у функціонуванні національного механізму захисту прав і свобод людини. Це вказує на недостатню ефективність існуючої системи правового захисту та наголошує на необхідності її вдосконалення.

Особливо актуальним є питання розширення можливостей громадян і юридичних осіб щодо захисту своїх прав шляхом прямого звернення до органів конституційної юрисдикції. Забезпечення такої можливості є важливим кроком для підвищення рівня захисту конституційних прав і свобод в Україні⁴⁹.

Інститут індивідуальної конституційної скарги є важливим елементом системи правового захисту, який широко застосовується в багатьох європейських країнах, таких як Австрія, Азербайджан, Албанія, Угорщина, Німеччина, Португалія, Сербія, Словенія, Чехія, Хорватія та інших.

Поширення цього механізму зумовлене його ефективністю у розширенні можливостей для захисту прав і свобод громадян. Він виконує роль своєрідного «захисного механізму» від можливих зловживань з боку:

---

⁴⁸ Адміністративна реформа в Україні : сучасний стан, проблеми та перспективи : монографія / За заг. ред. д-ра юр. наук, проф. Н.Р. Нижник, д-ра наук держ. упр. Н.Т. Гончарук. – Д. : Моноліт, 2009. – 384 с.

⁴⁹ Европейская Комиссия за демократию через право (Венецианская комиссия) : Исследование о прямом доступе к конституционному правосудию [електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/docs/2010/CDL-AD\(2010\)039rev-rus.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2010/CDL-AD(2010)039rev-rus.pdf)

- 1) Виконавчої влади, яка через свою масштабність може створювати загрози для прав людини;
- 2) судової влади, яка у виняткових випадках може ухвалювати рішення на основі протиправних або неконституційних законів;
- 3) законодавчої влади, оскільки індивідуальна скарга дозволяє домагатися скасування законів, що суперечать конституційним нормам і порушують права громадян.

Таким чином, особа, яка вважає, що її основні права були порушені діями державної влади, отримує можливість звернутися до Конституційного Суду. Це забезпечує додатковий рівень захисту її прав.

Венеціанська комісія наголошує, що ефективний інститут індивідуальної конституційної скарги додає національній системі конституційного правосуддя нових якісних характеристик. Зокрема, він сприяє:

- зменшенню навантаження на Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), що наразі стикається із значною перевантаженістю справами;
- підвищенню рівня правової культури та зміцненню конституційного порядку в країні.

Індивідуальна скарга захищає не лише інтереси конкретної особи, але й сприяє активній участі громадян у процесах удосконалення суспільних відносин. Через механізм подання скарги людина реалізує своє право на безпосереднє народовладдя, а також робить внесок у загальне забезпечення справедливості в суспільстві. Таким чином, кожна індивідуальна скарга має суспільну цінність і вплив.

Ефективність цього інституту залежить від наявності належних функціональних, інституціональних і процесуальних механізмів, які забезпечують його реальну дієвість. Тільки за таких умов індивідуальна конституційна скарга може виконувати свою роль у захисті прав людини та розвитку правової держави.

У державі, де функціонує повноцінний інститут конституційної скарги, існують суттєві переваги в забезпеченні верховенства права. Розгляд таких скарг дозволяє контролювати реалізацію всіх аспектів гарантування, забезпечення і захисту прав людини, що сприяє практичній дії конституційних норм. Таким чином, конституційні права громадян стають не просто задекларованими, а реально діючими і гарантованими.

Індивідуальний доступ до конституційного правосуддя включає механізми, що надають громадянам можливість звертатися до Конституційного Суду чи аналогічних інституцій у випадках порушення їхніх конституційних прав. Він може бути реалізований через два основні види доступу:

- 1) непрямий доступ – подання індивідуальної скарги через інший орган, який виступає посередником у зверненні до Конституційного Суду;
- 2) прямий доступ – механізм, який дозволяє особі самостійно звертатися до Конституційного Суду без будь-яких посередників, використовуючи всі юридичні інструменти, передбачені для цього.

Таким чином, ефективність інституту конституційної скарги забезпечується різноманітним способом, за допомогою яких громадяни можуть реалізувати своє право на захист конституційних гарантій.

Прямий індивідуальний доступ до конституційного правосуддя в країнах, де діє інститут конституційної скарги, реалізується через різні моделі:

- 1) *actio popularis* – право, що надається кожному члену суспільства для ініціювання юридичної дії на захист суспільного інтересу. Відповідно до цієї моделі, будь-хто може подати скаргу щодо правової норми після її оприлюднення, навіть якщо особисто не зазнав шкоди. Таким чином, громадяни виконують свій обов'язок із захисту Конституції.
- 2) індивідуальна пропозиція – заявник має право звернутися до Конституційного Суду з ініціативою перевірки конституційності певного

нормативного акта. Однак остаточне рішення про розгляд цієї пропозиції ухвалює суд;

3) *quasi actio popularis* – потребує доведення законного інтересу заявника. Відповідно до цієї моделі, заявник має показати, що оскаржувана правова норма впливає на його права, законні інтереси чи правовий статус, хоча пряма шкода заявнику не є обов'язковою;

4) пряма індивідуальна скарга – будь-яка особа може оскаржити акт державної влади, який безпосередньо порушує її основні права. Скарга подається у субсидіарному порядку, тобто лише після використання всіх інших доступних правових засобів. Це може стосуватися як загальних актів, що застосовуються безпосередньо в конкретній справі, так і індивідуальних актів, спрямованих проти заявника⁵⁰.

Прихильники запровадження цього інституту в Україні наголошують на його перевагах, зокрема:

- встановлення додаткових гарантій для захисту прав і свобод людини;
- забезпечення прямого доступу громадян до конституційного правосуддя;
- підвищення ефективності роботи Конституційного Суду України.

Однак дослідники також звертають увагу на можливі негативні наслідки, серед яких:

- перевантаження Конституційного Суду України, що може ускладнити його роботу;
- неможливість концентрації на найважливіших проблемах, пов'язаних із захистом прав людини та суспільними питаннями;
- ризик перетворення суду на "четверту інстанцію" для справ, які мають вирішуватися судами загальної юрисдикції.

---

⁵⁰ Добродумов П.О. Інститут індивідуальної конституційної скарги в системі захисту прав людини / П.О. Добродумов // Права людини: проблеми забезпечення, реалізації та захисту: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (24 лютого 2012 року): у 2-х частинах / Запорізька міська громадська організація "Істина". – Запоріжжя, 2012. – Ч. II. – С. 26.

Впровадження інституту конституційної скарги вимагає зваженого підходу, щоб уникнути зазначених ризиків і забезпечити ефективність його роботи⁵¹.

П.М. Ткачук висловлював побоювання, що запровадження інституту конституційної скарги може змістити фокус конституційного контролю в бік нагляду за судовою владою. Це, у свою чергу, може призвести до перетворення конституційних судів на вищу інстанцію у системі судів загальної юрисдикції, що може зумовити прагматичний підхід до здійснення правосуддя, характерний для судів загальної юрисдикції. Дослідники зауважують, що інститут конституційного звернення вже відповідає європейським стандартам забезпечення прямого доступу громадян до конституційного правосуддя. При цьому запровадження ще однієї форми прямого доступу – конституційної скарги – може вважатися надмірним кроком⁵².

На думку П.М. Ткачука, сфера застосування конституційного звернення є вужчою порівняно з конституційною скаргою.

Конституційне звернення дозволяє роз'яснювати положення Конституції та законів України і здійснювати контроль відповідності лише положень законів.

Конституційна скарга забезпечує ширший нормоконтроль, який охоплює не лише закони, але й підзаконні акти, судові рішення та навіть бездіяльність органів влади.

Втім, важливо враховувати, що обсяг нормоконтролю у різних моделях конституційної скарги може бути обмеженим і поширюватися лише на законодавчі акти.

Таким чином, при розгляді питання впровадження конституційної скарги необхідно ретельно оцінювати її можливий вплив на систему

---

⁵¹ Гультай М.М. Правові позиції Конституційного Суду України / М.М. Гультай // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 4-5. – С.190.

⁵² Ткачук П.М. Питання доступу громадян до конституційного правосуддя в Україні / П.М. Ткачук // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – №4-5.

правосуддя, аби уникнути її надмірного навантаження або зміщення ролі конституційних судів⁵³.

М.М. Гультай вважає, що Інститут конституційної скарги слід застосовувати лише у випадках, коли порушення конституційних прав і свобод вже відбулося, і заявник вичерпав усі передбачені законом правові засоби для захисту або відновлення своїх прав. Необхідною умовою прийнятності конституційної скарги має бути повне використання заявником усіх можливостей правового захисту на рівні судів загальної юрисдикції, адміністративних чи правоохоронних органів. Це стосується ситуацій, коли ухвалені ними рішення є остаточними і не підлягають подальшому оскарженню у судовому порядку. Рішення Конституційного Суду України, яке визнає закон, інший нормативно-правовий акт чи їх окремі положення неконституційними, має слугувати підставою для перегляду остаточного рішення суду, адміністративного чи правоохоронного органу відповідно до законодавства⁵⁴.

В червні 2016 року було ухвалено Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)»⁵⁵, який набув чинності 30 вересня того ж 2016 року. Однією з головних новел конституційних змін є впровадження в Україні інституту конституційної скарги як додаткового (субсидіарного) національного засобу юридичного захисту порушених прав.

Так, відповідно до статті 151 Основного Закону України⁵⁶ Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга

---

⁵³ Ткачук П.М. Питання доступу громадян до конституційного правосуддя в Україні / П.М. Ткачук // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 4-5.

⁵⁴ Гультай М.М. Правові позиції Конституційного Суду України / М.М. Гультай // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 4-5. – С.193.

⁵⁵ Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 червня 2016 року № 1401–VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 28. – Ст. 7.

⁵⁶ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254/96-вр/page>

може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано.

Як видно з чинних конституційних положень, в Україні впроваджено «усічену» нормативну модель інституту конституційної скарги. Вона обмежується розглядом законів, що стали підставою для ухвалення остаточного судового рішення в конкретній справі в межах національної судової системи. У разі задоволення такої скарги остаточне рішення переглядається судами загальної юрисдикції відповідно до процесуального законодавства⁵⁷.

Ця модель не в повній мірі розкриває потенціал конституційної скарги як ефективного засобу національного захисту прав і свобод людини. В умовах розвитку механізмів правового захисту та зростання уваги до питань забезпечення прав людини найбільш доцільним є впровадження розширеної нормативної моделі. Вона повинна передбачати можливість оскарження на предмет відповідності Конституції України законів та інших правових актів, зокрема актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, а також правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. У перспективі доцільно рухатися до впровадження моделі повної конституційної скарги.

Венеційська комісія у пункті 66 доповіді «Про прямий доступ до конституційного правосуддя» вказує на тенденцію в європейських країнах до розширення конституційного контролю. Зокрема, це стосується індивідуальних адміністративних актів та судових рішень, оскаржених через порушення конституційних прав. Комісія наголошує, що порушення прав людини часто зумовлені неконституційними індивідуальними актами, ухваленими на підставі нормативно-правових актів. Комісія підтримує впровадження повної моделі конституційної скарги, оскільки вона: забезпечує комплексний захист конституційних прав громадян, допомагає

---

⁵⁷ Бесчасний В.М. Інститут конституційної скарги в Україні : сучасний стан та перспективи розвитку / В.М. Бесчасний, В.І. Запорпожець // Правовий часопис Донбасу. 3 (72). 2020. С. 9-20. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-72-3-9-20>

вирішувати питання порушення прав людини на національному рівні, знижуючи навантаження на Європейський суд з прав людини. Така модель відповідає субсидіарному характеру захисту прав людини в ЄСПЛ та сприяє більш ефективному вирішенню проблем у рамках національних правових систем⁵⁸.

Очевидно, що в контексті європейського курсу розвитку України необхідно удосконалювати інститут конституційної скарги, спираючись на найкращі практики та тенденції європейського конституціоналізму.

Питання захисту прав і свобод людини сьогодні є ключовим як у внутрішній, так і зовнішній політиці держав усього світу. Рівень забезпечення цих прав та їх практичної реалізації є важливим показником демократичного розвитку будь-якої країни та суспільства загалом⁵⁹.

В умовах, коли Україна активно працює над подоланням бар'єрів на шляху до членства в Європейському Союзі, проблема захисту прав людини та громадянина набуває особливої актуальності та потребує пріоритетної уваги.

Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021 затверджено оновлену Національну стратегію у сфері прав людини⁶⁰.

Громадськість очікує, що Стратегія стане початком системного та послідовного вирішення проблем у сфері прав людини. На ці проблеми неодноразово вказували рішення Європейського суду з прав людини, рекомендації моніторингових органів міжнародних організацій, вимоги Майдану, а також нові виклики, пов'язані з окупацією частини території України.

Таким чином, впровадження інституту конституційної скарги в Україні є важливим кроком для вдосконалення правової системи. Для осіб, щодо

---

⁵⁸ Исследование о прямом доступе к конституционному правосудию: Венецианская комиссия, CDL-AD(2010)039rev, 27 ноября 2011 года. [електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLAD\(2010\)039rev-rus](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLAD(2010)039rev-rus)

⁵⁹ Беззуб І. Національна стратегія у сфері прав людини в Україні : оцінки експертів / І. Беззуб [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=805:prava-lyudini&catid=8&Itemid=350

⁶⁰ Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України 24 березня 2021 року № 119/2021 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>

яких судами були застосовані неконституційні законодавчі акти, цей механізм дає можливість відновлення справедливості в кожному конкретному випадку, а також забезпечує широкі можливості для захисту прав людини, гарантованих Конституцією України.

Конституційна реформа 2016 року, спрямована на реформування правосуддя, увела довгоочікуваний інститут конституційної скарги до системи національних засобів юридичного захисту. Його запровадження стало важливим і прогресивним кроком у справі захисту прав людини. Механізм подання індивідуальних конституційних скарг щодо законів, застосованих в остаточному судовому рішенні, дозволяє не лише переглянути справу за виключними обставинами у разі визнання норм неконституційними, але й сприяє вдосконаленню законодавства України, створюючи дієві інструменти для підвищення його якості.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження шляхів забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні дозволило сформулювати низку узагальнених висновків, які мають як теоретичне, так і практичне значення:

1. Права та свободи людини й громадянина були розглянуті в контексті їх історичного становлення. Реалізація, захист і забезпечення цих прав нерозривно пов'язані з розвитком держави, особливостями її історичного шляху, політичного устрою, соціально-економічної системи, рівнем політичної свідомості та активності населення. Основою формування будь-якого суспільства є незалежність і суверенітет держави, а також готовність громадян відстоювати та захищати їх.

2. Гарантії суб'єктивного права включають політичні, економічні, соціальні, юридичні та інші інструменти, які сприяють постійному вдосконаленню змісту прав та інтересів громадян, забезпечуючи їх реальне втілення. Конституція та чинне законодавство України відображають ці гарантії, накладаючи на державу обов'язок не лише проголошувати права та свободи, а й створювати умови для їх практичного здійснення. Для цього необхідний ефективний правовий механізм, що охоплює як забезпечення реалізації прав і свобод, так і їхній захист.

3. Досліджено конституційно-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні. Гарантії цих прав і свобод становлять закріплену Конституцією та законами України систему правових норм, організаційних інструментів, умов і вимог, що забезпечують охорону й захист прав, свобод і законних інтересів громадян.

Нормативно-правові гарантії – це комплекс правових норм, які забезпечують реалізацію, охорону та захист прав і свобод особи. До них належать: норми-принципи; юридична відповідальність; юридичні обов'язки, передбачені Конституцією України.

Організаційно-правові гарантії – це сукупність механізмів, які включають діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, політичних партій, громадських організацій, засобів масової інформації та міжнародних правозахисних інституцій. Їхня діяльність у правотворчій і правозастосовній сферах спрямована на створення умов для реального користування громадянами своїми правами й свободами.

4. В умовах воєнного стану захист прав людини ускладнюється, що передбачає можливість тимчасових обмежень окремих прав громадян. Конституція України та інші нормативно-правові акти допускають такі обмеження, за умови дотримання наступних критеріїв:

- обґрунтованість і тимчасовість;
- відповідність принципам демократії та правової держави;
- мета обмежень – захист інтересів суспільства, громадського порядку, безпеки, а також прав і свобод інших громадян.

Ці обмеження мають відповідати міжнародним стандартам і сприяти забезпеченню прав людини навіть у кризових умовах. Завдяки дотриманню принципу верховенства права вдалося напрацювати сталі підходи до оцінки правомірності та доцільності таких обмежень, що дозволяє ефективно балансувати між захистом суспільних інтересів і прав людини.

5. Охарактеризовано роль органів державного управління в забезпеченні конституційних прав і свобод в контексті європейських традицій публічного управління: забезпечення прав і свобод людини є одним із основних завдань реформування українського суспільства, що набуває особливого значення в контексті європейської інтеграції України. У цьому контексті новітніми тенденціями розвитку прав людини є їх видова диверсифікація, що виражається в включенні до цього інституту солідаристських (колективних) прав людини — спеціальних можливостей (заходів позитивної дискримінації), спрямованих на компенсацію об'єктивних (біологічних, психічних тощо) відмінностей між людьми, що ускладнюють рівну конкуренцію, а також розширення кола соціально

відповідальних суб'єктів, які мають забезпечити ці права — міжнародні організації та їхні органи.

6. Розкрито сутність інституту конституційної скарги в системі захисту прав і свобод людини і громадянина: 1) держава, встановлюючи рамки правового спілкування зі своїми громадянами та вимагаючи від них відповідної правової поведінки, сама іноді обмежує їхні права і свободи не в інтересах національної безпеки або громадського порядку, що створює перешкоди для реалізації конституційних прав. У сучасних умовах існує загроза зловживання правом. Тому необхідно створити стійку й ефективну систему міжнародного контролю за порушеннями прав людини в усьому світі; 2) впровадження в Україні інституту індивідуальної конституційної скарги має сприяти: гарантуванню права людини на конституційне правосуддя через інститут конституційної скарги; забезпеченню конституційного контролю всієї правової системи; підвищенню ефективності процедур конституційного провадження на основі конституційної скарги; гарантуванню повного та належного виконання рішень Конституційного Суду за результатами звернень громадян; 3) Національна стратегія з прав людини має стати єдиним документом, своєрідною «дорожньою картою» для органів влади та інститутів громадянського суспільства у сфері захисту прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративна реформа в Україні : сучасний стан, проблеми та перспективи : монографія / За заг. ред. д-ра юр. наук, проф. Н.Р. Нижник, д-ра наук держ. упр. Н.Т. Гончарук. – Д. : Моноліт, 2009. – 384 с.
2. Афанасенко С.І. Конституційні гарантії прав і свобод людини та громадянина в Україні / С.І Афанасенко // Проблеми становлення правової демократичної держави. Південноукраїнський правничий часопис. – 2019. – № 3. – С. 3-5.
3. Беззуб І. Національна стратегія у сфері прав людини в Україні : оцінки експертів / І. Беззуб [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=805:prava-lyudini&catid=8&Itemid=350
4. Бесчастний В.М. Інститут конституційної скарги в Україні : сучасний стан та перспективи розвитку / В.М. Бесчастний, В.І. Запорпожець // Правовий часопис Донбасу. – 3 (72). – 2020. С. 9-20. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-72-3-9-20>
5. Бакірова І.О. Конституційне звернення та конституційна скарга : переваги та недоліки / І.О. Бакірова [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/11351>
6. Батанов О.В. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні / О.В. Батанов. – К., 2001. – 260 с.
7. Буроменський М.В. Міжнародний захист прав людини та права біженців : навчальний посібник / М.В. Буроменський. – К., 2002. – 160 с.
8. Буроменский М. Обращение в европейский Суд по правам человека: практика Суда и особенности украинского законодательства / М. Буроменский. – Харьков, 2000. – 32 с.

9. Віденська конвенція про право міжнародних договорів : Заява від 23.05.1969 [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_118
10. Гавриленко О.І. Дотримання конституційних прав та свобод в умовах воєнного стану / О.І. Гавриленко [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/10307/1/10.pdf>
11. Галів О. Відступ України від Конвенції із прав людини. Що це означає і чи є «зрада» у діях влади / О. Галів / Радіо Свобода [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/vidstup-ukrainian-vid-conventions-z-prav/32927548.html>
12. Грасхоф К. Право на вільні вибори (Додатковий протокол № 1 до Європейської конвенції з прав людини, стаття 3) / К. Грасхоф // Відомості Конституційного Суду України. – 2001. – № 2. – С. 60-61.
13. Гринюк Р.Ф. Конституційна юстиція як засіб забезпечення прав і свобод людини та громадянина / Р.Ф. Гринюк, Я.А. Вишневський // Правничий часопис Донецького університету. – 2011. – № 1 (25). – С. 7-13.
14. Гринько Р. Права людини в умовах сучасності / Р. Гринько, Н. Демчик, А. Мота // Наукові перспективи. – 2022. – № 7 (25). – С. 346-354. [електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7\(25\)-346-354](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7(25)-346-354)
15. Гультай М.М. Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного правосуддя : курс лекцій / М.М. Гультай. – Київ : Центр учбової літератури, 2019. – 269 с.
16. Гультай М.М. Правові позиції Конституційного Суду України / М.М. Гультай // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 4-5. – С. 185-193.
17. Дацюк Т.К. Роль державотворення в утвердженні прав та свобод громадян в Україні / Т.К. Дацюк, О.М. Крамаренко, О.М. Ткаченко // Академічні візії. – Випуск 22/2023. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8221006>

18. Декларація про державний суверенітет України : Декларація Верховної Ради УРСР від 16.07.1990 р. № 55-XII. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>
19. Добродумов П.О. Інститут індивідуальної конституційної скарги в системі захисту прав людини / П.О. Добродумов // Права людини: проблеми забезпечення, реалізації та захисту: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (24 лютого 2012 року): у 2-х частинах / Запорізька міська громадська організація "Істина". – Запоріжжя, 2012. – Ч. II. – С. 24-26.
20. Европейская Комиссия за демократию через право (Венецианская комиссия) : Исследование о прямом доступе к конституционному правосудию [електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/docs/2010/CDL-AD\(2010\)039rev-rus.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2010/CDL-AD(2010)039rev-rus.pdf)
21. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. – Харків : Право, 2011. – 584 с.
22. Исследование о прямом доступе к конституционному правосудию: Венецианская комиссия, CDL-AD(2010)039rev, 27 ноября 2011 года. [електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLAD\(2010\)039rev-rus](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLAD(2010)039rev-rus)
23. Колодій А.М. Права людини і громадянина в Україні : навч. посіб. / А.М. Колодій, А.Ю. Олійник. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 336 с.
24. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод : Міжнародний документ від 04.11.1950 [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004
25. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254/96-вр/page>

26. Конституційне право України / За ред. В.Ф. Погорілка. – К. : Наукова думка, 1999. – 735 с.
27. Костицький В. Соціально-економічні права людини / В. Костицький // Право України. – 1996. – № 6. – С. 16-17.
28. Кучук А.М. Теорія держави і права. Частина 1. Теорія держави : навчально-методичний посібник / А.М. Кучук. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. – 112 с.
29. Кушніренко О.Г. Права і свободи людини та громадянина : навч. посібник / О.Г. Кушніренко, Т.М. Слінько. – Х.: Факт, 2001. – 439 с.
30. Маркович Х.М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану : фокус пріоритетів / Х.М. Маркович // Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». – 2023. – С. 95-99. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.13>
31. Марцеляк О.В. Конституційно-правий статус інституту омбудсмана : світовий досвід та українська модель : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02/ Нац. ун-т "Одеська юридична академія" / О.В. Марцеляк. – Одеса, 2004. – 36 с.
32. Наливайко Т.В. Права і свободи в Україні : конституційно-правовий механізм захисту / Т.В. Наливайко [електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kul.kiev.ua/images/chasop/2009.../49.doc
33. Нова Конституція України : Огляд, коментарі і текст Основного Закону / За ред. В.Ф. Погорілка. – К. : Правова держава, 1997. – 156 с.
34. Панфьорова М. Права людини в Україні : історико-теоретичний вимір / М. Панфьорова // Часопис Київського університету права. – 2020. – № 4. – С. 106-111. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2020.19>
35. Пащенко О. Європейські стандарти у галузі прав людини : реалії та перспективи українського законодавства / О. Пащенко // Право України. – 2006. – №4. – С. 32-35.

36. Погорілко В.Ф. Права та свободи людини і громадянина в Україні / В.Ф. Погорілко, В.В. Головченко, М.І. Сірий. – К. : Ін Юре, 1997. – 252 с.
37. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 № 1404-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 30. – ст. 542.
38. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 28. – Ст. 7.
39. Про Конституційний Суд : Закон України 13 липня 2017 року № 2136-VIII [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>
40. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України 24 березня 2021 року № 119/2021 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>
41. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
42. Про проголошення незалежності України : Постанова Верховної Ради України від 24.08.1991 р. № 1427-XII. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>
43. Пустовіт Ж.М. Поняття системи прав і свобод людини та громадянина в Україні / Ж.М. Пустовіт // Права та свободи людини в контексті модернізації Конституції України / За заг. ред. проф. В.В. Коваленка; матеріали науково-практичної інтернет-конференції ННІЗН НАВС (м. Київ, 23 січня 2014 р.). – К. : Видавництво Ліра-К, 2014. – С. 32-33.
44. Рабінович П.М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / П.М. Рабінович. – Харків : Право, 1997. – 64 с.
45. Рабінович П.М. Основні права людини : поняття, класифікації, тенденції / П.М. Рабінович // Український часопис прав людини. – 1995. – № 5. – С. 11-18.

46. Ромців О.І. Уповноважений з прав людини : діяльність в умовах воєнного стану / О.І. Ромців // Юридичний науковий електронний журнал. Юридичний науковий електронний журнал №8. – 2023. – С. 62-64. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/11>
47. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / Пер. з рос. / О.Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.
48. Стець О.М. Теоретико-методологічні засади конституційного механізму забезпечення прав і свобод людини / О.М. Стець, Є.В. Павліченко, О.М. Мельник // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – № 2. – 2022. – С. 26-32.
49. Сурай І. Забезпечення захисту прав і свобод людини в Україні : інституційний аспект / І. Сурай, В. Книш // Державне управління : удосконалення та розвиток. – 2023. – № 4. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://doi.org/10.32702/2307-2156.2023.4.3>
50. Тацій В. Утвердження і забезпечення прав та свобод людини – головний конституційний обов'язок демократичної, правової, соціальної держави / В. Тацій // Вісн. Акад. правових наук України. – 2000. – №4. – С. 24-31.
51. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / Відп. ред. О. Зайчук, наук. ред Н. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 685 с.
52. Тимченко Л.Д. Міжнародне право : навч. посіб. для дистанційного навчання / Л.Д. Тимченко. – К. : Університет «Україна», 2007. – 224 с.
53. Ткачук П.М. Питання доступу громадян до конституційного правосуддя в Україні / П.М. Ткачук // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 4-5.
54. Турянський Ю.І. Роль держави у сфері прав людини в сучасному глобалізованому суспільстві / Ю.І. Турянський // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція. – 2019. – № 41. – том 1. – С. 29-32.
55. Уповноважений взяв участь у другому Саміті перших леді та джентльменів, присвяченому майбутньому України та світу в контексті

- післявоєнної відбудови. [електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ombudsman.gov.ua/news_details
56. Футей Б. Становлення правової держави : Україна 1991-2001 рр. / Б. Футей. – К., 2001. – 288 с.
57. Шевчук І.М. Запровадження інституту конституційної скарги в Україні / І.М. Шевчук [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://xn--e1aaifpcds8ay4h.com.ua/files/image/konf_13/doklad_13_4_07.pdf
58. Чернеженко О.М. Права і свободи людини в їх історичному розвитку / О.М. Чернеженко // Права та свободи людини в контексті модернізації Конституції України / За заг. ред. проф. В.В. Коваленка; матеріали науково-практичної інтернет-конференції ННІЗН НАВС (м. Київ, 23 січня 2014 р.). – К. : Видавництво Ліра-К, 2014. – С. 49-52.
59. Чорна С. Роль судової влади в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини / С. Чорна // Підприємництво, господарство і право. – 2020. – № 8 (294). – С. 186-190. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.30>
60. Юзефір А.Р. Конституційні гарантії забезпечення прав і свобод людини / А.Р. Юзефір // Порівняльно-аналітичне право. – 2018. – № 1. – С. 75.